AKADEMIK QOBILYAT MUAMMOSI RETRA SPEKTIIV TAHLILI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti o‘qituvchisi

Raximbayev Musobek

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti talabasi

Matchanov Ilyosbek

Annotatsiya

Mazkur maqolada akademik qobiliyat muammosining retrospektiv tahlili yoritilgan bo‘lib, uning tarixiy shakllanish bosqichlari, ilmiy-nazariy asoslari hamda pedagogik va psixologik yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida qadimgi Sharq mutafakkirlarining qarashlari, Yevropa psixologiyasida intellekt nazariyalarining rivojlanishi hamda zamonaviy ta’lim tizimida akademik qobiliyatni rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqilgan. Shuningdek, akademik qobiliyatning shakllanishiga ta’sir etuvchi biologik, ijtimoiy va pedagogik omillar ochib berilgan. Maqolada shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, kreativ fikrlash va innovatsion metodlarning akademik qobiliyatni rivojlantirishdagi ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: akademik qobiliyat, retrospektiv tahlil, intellekt, ta’lim jarayoni, pedagogika, psixologiya, kreativ fikrlash, motivatsiya, shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, intellektual salohiyat, innovatsion metodlar, o‘quv faoliyati.

Kirish

Akademik qobiliyat muammosi bugungi kunda pedagogika, psixologiya va ta’lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Jamiyat taraqqiyoti,

ilm-fan va texnologiyalarning jadal rivojlanishi natijasida inson kapitaliga bo‘lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Shu sababli ta’lim jarayonida shaxsning akademik qobiliyatlarini aniqlash, rivojlantirish va samarali yo‘naltirish masalalari alohida ahamiyat kasb etmoqda. Akademik qobiliyat deganda o‘quvchining bilimlarni o‘zlashtirish, tahlil qilish, mantiqiy fikrlash, muammolarni hal etish hamda ijodiy yondashuv asosida yangi bilimlarni hosil qilish imkoniyatlari tushuniladi. Mazkur qobiliyat insonning nafaqat ta’limdagi muvaffaqiyatini, balki uning kelajakdagi kasbiy faoliyati va ijtimoiy hayotdagi o‘rnini ham belgilaydi.Akademik qobiliyat muammosini retrospektiv tahlil qilish ushbu tushunchaning tarixiy rivojlanish bosqichlarini, unga bo‘lgan ilmiy qarashlar evolyutsiyasini hamda turli davrlarda olimlar tomonidan ilgari surilgan nazariyalarni o‘rganishni nazarda tutadi. Qadimgi davrlardanoq insonning aqliy imkoniyatlari va bilim olish salohiyati jamiyat e’tiborida bo‘lgan. Sharq mutafakkirlari Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Beruniy kabi allomalar inson tafakkuri, ilm olish qobiliyati va tarbiyaning ahamiyati haqida chuqur fikrlar bildirganlar. Ularning qarashlarida insonning qobiliyati tug‘ma imkoniyat va muhit ta’sirining uyg‘unligi sifatida talqin qilingan.Mustaqillik yillarida O‘zbekistonda ham ta’lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida yoshlarning akademik qobiliyatlarini rivojlantirish masalasiga katta e’tibor qaratildi. Zamonaviy ta’lim texnologiyalari, innovatsion metodlar va kompetensiyaviy yondashuv asosida o‘quvchilarning mustaqil fikrlashi, kreativligi hamda intellektual salohiyatini oshirishga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Biroq akademik qobiliyatning pasayishi, motivatsiya yetishmasligi, ta’limdagi individual farqlar kabi muammolar hanuz dolzarb bo‘lib qolmoqda. Shu bois akademik qobiliyat muammosining retrospektiv tahlili nafaqat tarixiy tajribani o‘rganish, balki bugungi ta’lim tizimida mavjud muammolarni aniqlash va ularning samarali yechimlarini ishlab chiqishda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyatga ega. Mazkur mavzuni o‘rganish orqali akademik qobiliyatning shakllanishiga ta’sir etuvchi omillar, uning rivojlanish mexanizmlari va zamonaviy pedagogik yondashuvlar chuqurroq tahlil qilinadi.

Asosiy qism

Akademik qobiliyat insonning ta’lim jarayonida bilimlarni samarali o‘zlashtirish, tahlil qilish, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini ifodalovchi murakkab psixologik-pedagogik hodisa hisoblanadi. Ushbu tushuncha nafaqat o‘quvchining aqliy salohiyatini, balki uning fikrlash tezligi, muammolarni hal etish qobiliyati, mustaqil ishlash ko‘nikmalari, ijodkorligi hamda o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini ham qamrab oladi. Akademik qobiliyatning rivojlanganligi ta’lim samaradorligini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.Ilmiy manbalarda akademik qobiliyat ko‘pincha intellekt tushunchasi bilan bog‘liq holda talqin qilinadi. Intellekt insonning mantiqiy fikrlashi, tahlil qilishi va yangi vaziyatlarga moslasha olish qobiliyatini ifodalaydi. Akademik qobiliyat esa aynan shu imkoniyatlarning ta’lim faoliyatida namoyon bo‘lish shaklidir. Shu sababli akademik qobiliyatni shakllantirish va rivojlantirish masalasi har bir davrda pedagogika va psixologiyaning markaziy muammolaridan biri bo‘lib kelgan. Akademik qobiliyatning tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi:

- bilish jarayonlarining rivojlanganligi;
- xotira va tafakkurning faol ishlashi;
- mustaqil fikrlash ko‘nikmasi;
- ijodiy yondashuv;
- motivatsiya va intilish;
- kommunikativ kompetensiyalar;
- muammoli vaziyatlarni hal etish qobiliyati.

Mazkur komponentlarning uyg‘un rivojlanishi o‘quvchining akademik muvaffaqiyatini belgilaydi.Akademik qobiliyat masalasi qadimgi davrlardanoq mutafakkirlar e’tiborida bo‘lgan. Sharq allomalari insonning aqliy imkoniyatlari, bilim olish qobiliyati va tarbiya masalalariga katta ahamiyat berganlar. Abu Nasr Forobiy insonning kamolotga erishishida ilm-fan va tafakkurning rolini alohida

ta’kidlagan. Unga ko‘ra, insonning bilim olish qobiliyati tarbiya va ta’lim orqali rivojlanadi. Abu Ali ibn Sino esa insonning bilish jarayonlarini psixologik jihatdan tahlil qilib, xotira, tafakkur va idrokning o‘zaro bog‘liqligini ilmiy asoslab bergan. U ta’lim jarayonida o‘quvchining yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish zarurligini ta’kidlagan. Beruniy esa ilm olishda kuzatish, tajriba va mantiqiy fikrlashning ahamiyatini yuqori baholagan. Sharq mutafakkirlarining qarashlari bugungi zamonaviy pedagogik yondashuvlar bilan hamohang bo‘lib, ularda shaxsning individual imkoniyatlarini rivojlantirish g‘oyasi ilgari surilgan. XIX asr oxiri va XX asr boshlarida akademik qobiliyatni ilmiy o‘rganish yangi bosqichga ko‘tarildi. Ayniqsa, differensial psixologiya va intellekt nazariyalari ushbu muammoning chuqur tadqiq etilishiga xizmat qildi. Fransuz olimi Alfred Bine intellektni o‘lchashga qaratilgan ilk testlarni yaratdi. Uning tadqiqotlari o‘quvchilarning aqliy rivojlanish darajasini aniqlash va ularga mos ta’lim berish imkoniyatini yaratdi. Keyinchalik Charlz Spirman umumiy intellekt nazariyasini ishlab chiqib, akademik muvaffaqiyat asosan umumiy aqliy salohiyat bilan bog‘liqligini ta’kidladi. Jan Piajye bolalar tafakkurining rivojlanish bosqichlarini o‘rganib, akademik qobiliyat yosh xususiyatlariga bog‘liq holda shakllanishini ilmiy asoslab berdi. Lev Vigotskiy esa “yaqin rivojlanish zonasi” nazariyasini ilgari surib, ta’lim va ijtimoiy muhitning akademik rivojlanishdagi rolini ko‘rsatdi. XX asrning ikkinchi yarmida Govard Gardnerning ko‘p qirrali intellekt nazariyasi akademik qobiliyat haqidagi qarashlarni tubdan kengaytirdi. Gardner inson intellekti faqat matematik yoki mantiqiy qobiliyatdan iborat emasligini, balki lingvistik, musiqiy, kinestetik, fazoviy va ijtimoiy intellekt kabi turlardan tashkil topishini ta’kidladi. Akademik qobiliyatning rivojlanishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lib, ular biologik, psixologik, ijtimoiy va pedagogik guruhlarga ajratiladi. Biologik omillar insonning tug‘ma xususiyatlari bilan bog‘liq bo‘lib, nerv tizimining holati, miya faoliyati va irsiy imkoniyatlarni o‘z ichiga oladi. Ba’zi insonlarda bilimlarni tez qabul qilish va qayta ishlash qobiliyati yuqori bo‘lishi mumkin. Biroq zamonaviy ilm-fan akademik muvaffaqiyat faqat tug‘ma iste’dod

bilan belgilanmasligini ko‘rsatmoqda. Motivatsiya, qiziqish, o‘ziga ishonch va emotsional barqarorlik akademik qobiliyatning muhim psixologik omillaridir. O‘quvchining o‘qishga bo‘lgan ichki ehtiyoji va qiziqishi uning bilimlarni chuqur o‘zlashtirishiga yordam beradi. Stress, qo‘rquv yoki psixologik bosim esa akademik faoliyat samaradorligini pasaytiradi. Oilaviy muhit, jamiyatdagi ijtimoiy sharoit va tengdoshlar bilan munosabatlar akademik qobiliyat rivojiga katta ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onaning ta’limga bo‘lgan munosabati, moddiy imkoniyatlar va madaniy muhit bolaning bilim olish motivatsiyasini shakllantiradi. Ta’lim sifati, o‘qituvchining kasbiy mahorati va qo‘llanilayotgan metodlar akademik qobiliyatni rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalar va individual yondashuv o‘quvchilarning bilish faoliyatini faollashtiradi. Bugungi globallashuv davrida akademik qobiliyatni rivojlantirish masalasi yangi mazmun kasb etmoqda. Raqamli texnologiyalar va sun’iy intellektning rivojlanishi ta’lim tizimiga ham katta ta’sir ko‘rsatmoqda. Endilikda faqat nazariy bilim emas, balki kreativlik, tanqidiy fikrlash va amaliy kompetensiyalar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. Zamonaviy ta’limda quyidagi muammolar kuzatilmoqda:

- o‘quvchilarda motivatsiyaning pasayishi;
- mustaqil fikrlash ko‘nikmalarining yetarli rivojlanmaganligi;
- test tizimiga ortiqcha bog‘lanish;
- individual farqlarning yetarlicha hisobga olinmasligi;
- axborot oqimining haddan tashqari ko‘payishi.

Mazkur muammolarni bartaraf etish uchun kompetensiyaviy yondashuv asosida ta’limni tashkil etish muhimdir. O‘quvchilarning ijodiy fikrlashi, mustaqil izlanishi va amaliy faoliyatini qo‘llab-quvvatlash akademik qobiliyatni rivojlantirishning samarali usullaridan biridir.

Akademik qobiliyatni rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qiladi. Bunda quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyatga ega. Har bir o‘quvchining individual imkoniyatlari va qiziqishlarini hisobga olish ta’lim samaradorligini oshiradi. Individual yondashuv o‘quvchining kuchli tomonlarini rivojlantirish imkonini beradi. Interfaol metodlar, loyiha asosida o‘qitish, muammoli ta’lim va axborot texnologiyalaridan foydalanish o‘quvchilarning bilish faolligini oshiradi. O‘quvchilarda o‘qishga nisbatan ichki ehtiyoj va qiziqishni shakllantirish muhimdir. Rag‘batlantirish, muvaffaqiyat muhitini yaratish va qo‘llab-quvvatlash motivatsiyani oshiradi. Ijodiy topshiriqlar, mustaqil izlanishlar va innovatsion loyihalar o‘quvchilarning kreativ tafakkurini rivojlantiradi. Ta’lim jarayonida sog‘lom psixologik muhit yaratish, stress va bosimni kamaytirish akademik muvaffaqiyatga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kelajakda akademik qobiliyatni o‘rganish sun’iy intellekt, neyropsixologiya va raqamli pedagogika bilan chambarchas bog‘liq holda rivojlanadi. Individual ta’lim platformalari, adaptiv o‘qitish tizimlari va elektron ta’lim resurslari har bir o‘quvchining imkoniyatlariga mos ta’lim berish imkonini yaratadi. Shuningdek, zamonaviy tadqiqotlar akademik qobiliyatni rivojlantirishda emotsional intellekt, kommunikativ kompetensiya va ijtimoiy ko‘nikmalarning ham muhimligini ko‘rsatmoqda. Shu bois kelajak ta’limi faqat bilim berishga emas, balki har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllantirishga qaratilishi zarur.

Xulosa

Akademik qobiliyat muammosining retrospektiv tahlili shuni ko‘rsatadiki, insonning bilim olish va intellektual rivojlanish salohiyati barcha davrlarda ilmiy hamda pedagogik tadqiqotlarning markazida bo‘lib kelgan. Turli tarixiy bosqichlarda olimlar akademik qobiliyatning mohiyatini turlicha izohlagan bo‘lsalar-da, ularning barchasi insonning muvaffaqiyatli ta’lim olishi va jamiyat taraqqiyotidagi o‘rni aynan ushbu qobiliyat bilan chambarchas bog‘liqligini e’tirof

etganlar. Retrospektiv tahlil natijasida akademik qobiliyatning shakllanishida biologik omillar bilan bir qatorda ijtimoiy muhit, tarbiya, motivatsiya va ta’lim sifati muhim rol o‘ynashi aniqlandi. Ayniqsa, zamonaviy pedagogik yondashuvlar shaxsga yo‘naltirilgan ta’lim, individual yondashuv va kreativ fikrlashni rivojlantirish orqali har bir o‘quvchining imkoniyatlarini yuzaga chiqarishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, akademik qobiliyatni faqat baholar yoki test natijalari bilan baholash yetarli emasligi, balki o‘quvchining mustaqil fikrlashi, muammoni hal qilish ko‘nikmalari va ijodiy salohiyatini ham hisobga olish zarurligi ta’kidlandi. Bugungi globallashuv va raqamli texnologiyalar davrida akademik qobiliyatni rivojlantirish masalasi yanada dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Chunki zamonaviy jamiyat raqobatbardosh, bilimli va innovatsion fikrlovchi mutaxassislarni talab etadi. Shu sababli ta’lim tizimida o‘quvchilarning intellektual salohiyatini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodlarni qo‘llash, psixologik-pedagogik qo‘llab-quvvatlashni kuchaytirish hamda motivatsion muhit yaratish muhim vazifalardan biri bo‘lib qolmoqda.Umuman olganda, akademik qobiliyat muammosining retrospektiv tahlili ushbu masalaning tarixiy ildizlari va zamonaviy talqinlarini chuqur anglash imkonini beradi. Mazkur tahlil ta’lim jarayonini takomillashtirish, yoshlarning ilmiy salohiyatini rivojlantirish hamda barkamol avlodni tarbiyalashda muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.